

VEIKA BIBI ME KILAI: E dodonu me na soli talega vei ira na tamata cakacaka vagauna ga ka ra qai tekivu vou na **Fair Work Information Statement**.

Dolava na vatavata mona ni livaliva www.fairwork.gov.au/fwis

O cei e vakatokai me tamata cakacaka vagauna ga?

Ko sa na vakatokai mo tamata cakacaka vagauna ga kevaka ko okati ena vei tuvatuva oqo:

- ka sa soli vei iko na cakacaka
- ena vakaraitaka inai Taukei ni cakacaka taumada vei iko ni **sega ni vakadeitaki** na kena tomani tikoga na cakacaka oqo, kei
- ko sa na ciqoma na tuvatuva ni cakacaka vagauna oqo ka sala vata na nomu kila ni na **sega ni tomani** na nomu vakacakacaka taki.

Ena vakadeitaki na nomui tutu vakacakacaka vagauna ga ena matai ni **gauna ni sota** kei Taukei ni cakacaka kei na nomu ciqoma nai tuvatuva vakarautaki.

Na cava na kenai balebale ni na sega ni vakadeitaki na kena tomani tikoga na cakacaka ko qarava tiko

Mo cakacakataka vakacava kevaka e vakaraitaka nai itaukei ni cakacaka ni **sega ni vakadeitaki na tomani tikoga ni cakacaka** ena gauna ka solia kina na nomu cakacaka, e va (4) na tuvatuva me na veitalanoa taki taumada. Oqo nai tuvatuva kevaka:

- ▶ na taukei ni cakacaka ena rawa ni digitaka me solia vei iko na cakacaka ka na vakatau vei iko na nomu na ciqoma se sega
- ▶ e na soli vei iko na cakacaka ena gauna ena gadreva kina na i Taukei ni cakacaka
- ▶ na nomu cakacaka e vakatokai me cakacaka vagauna ga
- ▶ ko na saumi enai sau vakarautaki vei ira ka cakacaka vagauna ga.

E sega ni dua ga nai tuvatuva ni veitalanoa taumada se ko gadreva taucoko na va (4) me na vakatulewataka na 'kena tomani tikoga na cakacaka'. Ena vakatautaki na vakatulewa ena i tuvatuva ka laurai ena vanua ni cakacaka (kei na veituvatuva tale eso ka sega ni okati) me na vukea nona vatulewa ko Taukei ni Cakacaka ena kena tomani se sega ni nomu vakacakacaka taki.

E dua nai vakaraitaki ni 'sega ni vakadeitaki na tomani ni cakacaka'

E a soli vei Priya me cakacaka ena dua na sitoa ni veivoli. E a tabaki enai tukutuku veikauyaki ni cakacaka oqo ena vagauna ga. E vakaraitaka ko Taukei ni sitoa ni na rawa ga ni qai cakacaka ko Priya kevaka e oso mai na sitoa se me na veisosomitaki vua e dua na tamata cakacaka e lako vaka gade. Kevaka e sega ni osooso vakalevu na sitoa, sa na vakalailai taka talega na gauna ni cakacaka nei Priya. Ena na soli taumada vei Priya nai tuvatuva kei na gauna ni nona cakacaka ena macawa ka tarava, ka na veiveisau tiko na i tuvatuva oqo ena veimacawa. Sa tu na dodonu vei Priya me vakaraitaka ni na sega ni cakacaka ena gauna vakarautaki ena ituvatuva taumada. Na i sau ena taura ko Priya ena vakaikuritaki ena dua nai wasewase ni lavo vakarautaki taumada. Sa ciqoma ko Priya me cakacaka.

A sega na 'veidinadinati tudei' ena ituvaki ni nona na mai cakacaka ko Priya. E sega ni vakadeitaka ko Taukei ni Cakacaka ni na tomana na nona vakacakacakataki tiko ko Priya. A vakamatatataka na itaukei ni sitoa ni rawa ni veiveisau na gauna ni cakacaka nei Priya, ka sega ni na vakaukawataki vei Priya me na ciqoma na veiveisau ena yaco. E a tabaki ena tukutuku veikauyaki ni cakacaka oqo ena vagauna ga ka na veisaumi ko Priya ena i sau ka okati vei ira na dau cakacaka vagauna. Baleta na matata ni tukutuku ni cakacaka ena gauna e soli ka ciqoma kina ko Priya na cakacaka, sa okati ko koya me dua na dau cakacaka vagauna.

A vei tukutuku eso me kilai: Ena so na gauna ko ira na cakacaka vagauna era na cakacaka vakawasoma ena ituvatuva ni auwa ni cakacaka vakarautaki. E sega ni kenai balebale koya ni ra sa wili me ra cakacaka tudei (tudei se vakatikina ga), ia, kevaka e sa na mani tomani tikoga nai tuvatuva oqo, sa na rawa me na veisautaka na cakacaka vagauna ena gauna e muri (e dau yaco ni oti e 12 na vula).

Ena na rawa vakacava meu cakacaka tudei kevaka au se cakacaka tiko vagauna ga?

Na lawa vakacakacaka ka virikotori tiko ena National Employment Standards (NES), e so vei ira na cakacaka vagauna ga e tiko na nodra dodonu me vakadeitaki na nodra cakacaka (cakacaka tudei se vakatikina ga) na tamata cakacaka. Qo e dau vakatokai ena vosa vakapertania me 'casual conversion'.

Ena dau vakarautaka ko Taukei ni Cakacaka nai tuvatuva oqo vei ira na so ka ra cakacaka vagauna ga ka na rawa talega ni ra kerea yani na kena vo ni tamata cakacaka vei Taukei ni Cakacaka. Mo na vakacavara e tinikarua (12) na vula ni cakacaka kei na veituvatuva tale eso mo a vakamuraia vaka vinaka. E dodonu mo sa vakacavara e 12 na vula ni cakacaka ka mo na sotava na veika tale eso e lavaki mai.

Na draunipepa ka tarava e tuvalaki kina na gauna me na vakaraitaka kina ko taukei ni cakacaka na gauna me sa na veisau kina na nomui tutu vakacakacaka kei na gauna mo na kerea yani kina.

Na vei bisinisi lalai

Kevaka ko vaka cakacaka taki tiko ena **dua na tabana ni bisinisi lalai** (me lailai sobu mai na 15 na wiliwili ni tamata cakacaka), ena sega ni solia vei iko ko taukei ni cakacaka na ituvatuva vakarautaki ni kena veisau ni nomui tutu vakacakacaka. Ia, ena so ga na gauna e na rawa mo kerea.

Na draunipepa ka tarava e dusia vakamatata na gauna mo vakaraitaka kina na nomu gagadre me veisau na nomui tutu vakacakacaka kevaka ko cakacaka tiko ena dua na tabana ni bisinisi lalai.

Na veika me volai

Ena lawa ni cakacaka ka virikotori tiko ena loma ni National Employment Standards, na kena soli na cakacaka, na kerekere, na kena sega ni vakadonui kei na veisau ni tutu vakacakacaka **me na dau volai vakaivola**.

'Na kena volai vakaivola'e okati kina na vola e volai ena liga, kena tabaki ena misini ni volavola, kei na kena vakayagataki na biaulivaliva (me vaka, na vatavata ni veitalanoa ena mona livaliva) ni veitalanoa.

E so na tamata cakacaka vakaagauna ga era okati ki na ituvatuva ni vakarau ni cakacaka kei na kena veidinadinati ka wili kina na ikuri ni veivakadonui ni tuvatuva ni cakacaka vakarautaki taumada. Mo raica na vatavata www.fairwork.gov.au/casual ena veitukutuku vakaikuritaki.

Ko gadreva na veivuke?

Ko sega ni vakadeitaka se ko taqomaki se maroroi tu ena dua na veidinadinati vakacakacaka. Mo raica na **vatavata** www.fairwork.gov.au/awards kei na **vatavata** www.fairwork.gov.au/agreements

E dodonu beka vei Taukei ni Cakacaka me solia vei au na veisau ni tutu vakacakacaka?

Ko ira ga na tabana ni vei bisinisi ka ra vakacakacaka taka e 15 se sivia na tamata cakacaka esa dodonu me ra solia vei ira na nodra tamata cakacaka ka ra cakacaka vagauna ga na veisau ni tutu vakacakacaka.

Sa dodonu me ra solia vei iko na veisau ni nomu itutu vakacakacaka kevaka ko sa sotava kece tiko mai na veika kece oqo:

- ✓ ko sa vakacakacaka taki voli mai ena loma ni tinikarua na vula
- ✓ ko a cakacaka voli mai ena **tuvatuva ni vakarau tudei ni auwa** ena veigauna me baleta na kena tomani tikoga ka na cakacaka ena loma ni vula ono 6 sa sivi, ka
- ✓ ko na rawa ni tomana tiko yani nai tuvatuva ni cakacaka taki ni aua tudei oqo ena gauna ko sa cakacaka tudei kina **ka na sega sara ni levu na veisau e yaco.**

Na nomu Taukei ni Cakacaka ena **sega ni dodonu me vakatutu taka** na soli ni nomu cakacaka tudei kevaka ke a yaco na veika vaka oqo.

- ✗ ena tiko **eso na yavu bibi** me baleta na nomu itaukei ni cakacaka me kakua ni solia vei iko na veisau ni tutu vakacakacaka, se
- ✗ ko a sega ni cakacaka tiko mai ena dua nai tuvatuva ka veitomani na kena aua ena loma ni 6 na vula sa oti.

Na veika me cakava ko Taukei ni Cakacaka

- **Kevaka ko sa sa rawa ni ko okati me veisau na nomui tutu vakacakacaka** - Me solia vei iko na cakacaka, ka volai yani vakaivola, ena loma ni 21 na siga ni oti e tinikarua na vula ni nomu cakacaka voli mai.
- **Kevaka era sega ni solia tiko na veisau ni tutu vakacakacaka** - Me ratou tukuna yani vei iko vakaivola na vuni kena sega ni soli na veisau ena loma ni 21 na siga ni oti 12 na vula ni nomu cakacaka.

Na veika mo na cakava

- **Kevaka sa na solia vei iko na taukei ni cakacaka na veisau ni nomu tutu vakacakacaka** - Sauma vakaivola ena loma ni 21 na siga. Sa na vakatau vei iko na nomu ciqoma se sega na soli ni cakacaka.
- **Kevaka ko sega ni duavata kei na nodratou vakatulewa me na kakua ni soli vei iko na veisau ni tutu vakacakacaka** - Mo wilika nai tuvatuva vakarautaki me vaka e volai koto ena ulutaga 'Vakacava kevaka au sega ni duavata kei na vakatulewa sa tau oti?' mo raica na tabana oqo ena draunipepa ka tarava.

Vakaraitaki ni 'i vakarau tudei ni auwa'

Ko Alex edua na tamata cakacaka vagauna ga ena bogi ni siga Vakaraubuka kei na siga Vakarauwai ena dua na vale ni kana. E sega ni veisau na gauna kei na aua ni nona cakacaka.

Ena loma ni ono na vula, e calata ga vaka rua na nona siga ni cakacaka ka vu mai na mate veitauvi. Ena vuku ni veidinadinati kei koya na Taukei ni cakacaka, e sa na tiko vakacagicagi me dua na macawa baleta na kena qaravi na nona vuli torocake.

E dina ni sa taura ko Alex eso na siga ni vakacagicagi, e se dei tikoga na nona cakacaka tiko ena veigauna vakarautaki.

Na veitukutuku tale eso

Mo raica nai kuri ni tukutuku me baleta na cakacaka vagauna ga kei na veisau ni tutu vakacakacaka ena vatavata ni veitalanoa ena mona livaliva www.fairwork.gov.au/casual www.fairwork.gov.au/casualconversion

E rawa beka ni'u kerea veisau nai tutu vaka cakacaka?

E tiko vei iko na dodonu mo kerea me veisau na nomui tutu vakacakacaka kevaka ko sa vakamura kece na veika e lavaki ena tuvatuva vakarautaki vaka oqo:

- ✓ ko sa cakacaka voli mai ena tabana ni bisinisi oqo ena loma ni **ni tinikarua na vula kei na ruasagavulu ka dua na siga** (tinikarua na vula kevaka ko a cakacaka ena dua na tabana ni bisinisi lalai)
- ✓ ko a cakacaka voli mai ena **dua nai tuvatuva ni aua tudei** ena loma ni vula 6 sa sivi
- ✓ sa na rawa ni ko tomana na cakacaka taki ni aua vata ga oqo ena gauna mo sa vakadeitaki kina mo tamata cakacaka tudei, sega ni levu na veisivi ni aua ni cakacaka, kei
- ✓ ena loma ni vula **ono** ko a sega ni:
 - sega ni vakadonuya mo na ciqoma me veisau nai tutu vakacakacaka
 - rogoca ni tukuni vei iko ni na sega ni veisau na nomui tutu vakacakacaka ena vuku ni so na veika e a yaco
 - kerea me veisau na nomui tutu vakacakacaka ka vu mai na so na veika e yaco

Na veika mo na cakava

- **Kevaka ko sa rawa ka gadreva me veisau na nomui tutu vakacakacaka** - Mo vola vakaivola na nomu gagadre.

Na veika me cakava ko Taukei ni Cakacaka

- **Kevaka eratou vakadonuya na nomu kerekere** - Veitaratara yani vei iko ka tukutuku yani vakaivola ena loma ni 21 na siga ni ratou sa ciqoma na nomu vola kerekere.
- **Kevaka eratou sega ni vakadonuya na nomu kerekere ena vuku ni so na inaki bibi** - Meratou veitaratara kei iko ka tukuna vakamacalataka yani vakaivola ena loma ni 21 na siga na vuni kena sega ni vakadonui na nomu kerekere. Kevaka ko sa vakamura vaka vinaka nai tuvatuva virikotori ena loma ni vula 6 ka tarava, sa na rawa ni ko vola tale edua na nomui vola ni kerekere.

Na cava beka na kena i balebale na 'reasonable grounds' se na veika e yavutaki ena so nai tuvatuva ni veika e a yaco ka nanumi ni dodonu me rogoci'

E sa na vakatau na veika e vakatulewa taki mai na veika e vakaraitaka ko tamata cakacaka kei koya na taukei ni cakacaka.

Sa na rawa ni okati nai tuvatuva oqo ena loma ni tinikarua na vula ka tarava:

- sa na sega se sa na kau laivi na nomui tutu vakacakacaka
- sa na vakalailai taki na aua ni nomu cakacaka
- e sa na veisau sara vakalevu na siga kei na gauna ni nomu cakacaka ka ko na sega ni tiko mo cakacaka taka nai tuvatuva vou vakarautaki.

Na veika e yavutaki ena tuvatuva ni ka e a yaco sa rawa ni okati kina na kena soli kei na vakadonui ni cakacaka ka sega ni sala vata kei na tuvatuva vakalawa virikotori ni veivakacakacaka taki ena Matanitu levu kei na vei tikotiko ni veiliutaki raraba.

Vakacava kevaka au sega ni duavata kei noqu itaukei ni cakacaka me baleta na veisau ni tutu vakacakacaka?

Kevaka e tiko na duidui ni vakamacala mai vei koya na taukei ni cakacaka kei iko me baleta na veisau ni tutu vakacakacaka, ka okati kina na tuvatuva vakarautaki se lawa virikotori ena kena vakatulewa taki (se sega ni vakatulewa taki) na kerekere kei na kena soli na cakacaka, e tiko na veituvatuva eso me vakayacori ka me walia na duidui e koto taumada.

Sa na vakatau vakalevu na kena vaqarai nai wali ni duidui mai na veika e sotavi tiko, e rawa ni ko vukei mai vua e dua na lewenivanua enai tuvatuva vakarautaki (se dua na mata me mata taki iko mai na nodra soqosoqo na tamata matakacacaka).

Tuvatuva 1. Matai, mo raica kevaka ko vakarurugi ena dua na ituvatuva ni vakarau ni cakacaka se veidinadinati vakacakacaka. Sega ni vakadeitaki rawa? Mo raica na vatavata www.fairwork.gov.au/awards kei na na vatavata www.fairwork.gov.au/agreements

- Kevaka ko vakarurugi ena dua na veidinadinati vakacakacaka, sa dodonu mo na vakamuraia nai tuvatuva vakarautaki ena kena wali na vei duidui ka koto me baleta na vakatagedegede virikotori ena National Employment Standards (NES). Mo raica na tabana ka koto qo e ra ka vakatokai 'Ko cei ena rawa ni veivuke?' ke ko gadreva na veivuke.
- Kevaka ko sega ni vakarurugi ena dua na veidinadinati vakacakacaka, toso ki na tuvatuva 2.

Tuvatuva 2. Kevaka ko sega ni vakarurugi ena dua na ituvatuva ni vakarau ni cakacaka se veidinadinati vakacakacaka e gadrevi mo dikeva na nomu konitaraki ni cakacaka se dua tale veidinadinati volai tale eso e tiko kina e dua na iwalewale ni kena sotavi na duidui me baleta na NES se veisau ni tutu vakacakacaka.

- Kevaka esa vaka kina, mo vakamuraia nai tuvatuva vakarautaki me wali kina na duidui e tiko. Mo raica na tabana ka koto qo e ra ka vakatokai 'Ko cei ena rawa ni veivuke?' ke ko gadreva na veivuke.
- Kevaka e sega, dewa sara kina tuvatuva 3.

Tuvatuva 3. Kevaka sa laurai ni vei tuvatuva vakarautaki me walia na duidui **tuvatuva 1 kei na 2 e sega ni ko okati kina**, tovolea mo na veitalanoa ka veitaratara vaka dodonu sara kei taukei ni cakacaka (sa na rawa ni ko sema kina so na tukutuku vakarautaki me baleta na ulutaga oqo ka sa koto qo e ra). Kevaka e sa sega ni wali na duidui ena vei tuvatuva eso ka sa vakaraitaki taumada, mo na raica na tabana sa koto qo e ra ka vakatokai 'Ko cei ena rawa ni veivuke?'.

Na veitalanoa esa sala ni nomu vukei

Mo dau vakawilika ena vatavata ni veitalanoa ena mona livaliva na vei tukutuku vakarautaki eso ka sega ni saumi me na vukea na nomu veitalanoa taka na ulutaga oqo ena vanua ni cakacaka (okati talega kina na veisau ni tutu vakacakacaka) ka na laurai ena www.fairwork.gov.au/learning

KO CEI ENA RAWA NI VEIVUKE?

Ke ko gadreva na veivuke se na veitukutuku vakarautaki tale eso, se na kena veitalanoa taki ni duidui e tiko, sa rawa ni ko kere i vakasala vei ira tale eso me ra veivuke ena kena laurai nai wali ni duidui e tiko. Sa na vakatau vakalevu na mataqali veivuke ka na vakarautaki vei iko mai na veika ko sotava tiko.

Na veitabana vaka Matanitu ka okati kina na The Fair Work Ombudsman kei na Fair Work Commission eratou na rawa ni veivuke ena vakasaqarai ni wali ni duidui e tiko.

Sa na rawa talega ni ko kere veivuke ki na veitabana tale eso me vaka na Federal Circuit kei na Family Court.

NA TABANA NI MATANITU KA VAKATOKAI ME FAIR WORK OMBUDSMAN

- e vakarautaka na veitukutuku kei nai vakasala baleta nai tuvaki se tutu ni nomu cakacaka (cakacaka vagauna ga se cakacaka tudei)
- vakarautaka nai tukutuku kei nai vakasala me baleta na dodonu ni tamata cakacaka, nai sau kei na veika e dodonu me vakarautaki vua e dua ka cakacaka vagauna ga, ka okati talega kina na veika e vakarautaki vei ira ka sa veisau na nodra i tutu vakacakacaka.
- e vakarautaka na tuvatuva ni veika vakavuli kei na kena veitiki ni gacagaca ni vuli ena vatavata ni veitalanoa ena mona livaliva
- veivuke ena kena vakasaqarai nai wali ni duidui e vanua ni cakacaka
- vakaukawa taka na kena vakamuri vinaka vakalawa na tuvatuva vakarautaki ena vanua ni cakacaka kei na kena soli na tologi eso ke voroki na kena vakamuri na veilawa vakacakacaka oqo.

www.fairwork.gov.au - 13 13 94

NA TABANA NI MATANITU KA VAKATOKAI NA FAIR WORK COMMISSION

- veivosakitaka na duidui me baleta na veisau ni tutu vakacakacaka (kevaka ko sega ni rawa ni walia vakadodonu kei nomu itaukei ni cakacaka)
- ena veivuke ena kena kena veitalanoa taki ena veisala se tuvatuva vakalawa vakarautaki me baleta na duidui ka sotavi in tiko
- kevaka drau sa lomavata kina, o iko kei koya nai taukei ni cakacaka me vakaitavi na tabana ni Matanitu oqo ena veitalanoa taki ni duidui ka me na vauci kemudrau vakatautauvata na vakatulewa e sa na vakatauca.

www.fwc.gov.au - 1300 799 675

NA TABANA NI MATANITU KA VAKATOKAI NA FEDERAL CIRCUIT KEI NA FAMILY COURT OF AUSTRALIA (SMALL CLAIMS COURT)

Sa na rawa ni ko kere veivuke mai na tabana ka vakatokai na small claims court ni Federal Circuit and kei na Family Court kevaka e tiko na duidui ka koto ena ena veisau ni tutu vakacakacaka ka me na vakadikeva se:

- ko sa sotava kece nai veituvatuva vakarautaki me solia kina vei iko ko taukei ni cakacaka na veisau ni tutu vakacakacaka mo sa cakacaka tudei
- ko sa rawata na veika e gadrevi mo kerea kina na na veisau ni itutu vakacakacaka
- e tiko vei taukei ni cakacaka na dodonu ka veiganiti kaya me kakua ni soli vei iko na veisau ni tutu vakacakacaka
- e tiko vei taukei ni cakacaka na dodonu ka veiganiti kaya me sega ni vakadonuya na veisau ni nomu itutu vakacakacaka.

www.fcfcga.gov.au - 1300 352 000